

บทที่ 3

ปัจจัยที่มีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อรูปแบบของงานภูมิสถาปัตยกรรม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อรูปแบบของงานภูมิสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น มีตัวแปรจากหลายตัวแปรที่เป็นพื้นฐานในเรื่องของอิทธิพลทางสภาพแวดล้อม อิทธิพลทางสังคมและอิทธิพลทางศาสนาและปรัชญา ซึ่งถูกส่งผ่านมาจากอดีตได้สะท้อนให้เห็นถึงประเพณีสภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองในยุคสมัยนั้นและสืบทอดต่อกันมา ซึ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคแห่งการพัฒนาประเทศตามแบบตะวันตก (Westernization) ซึ่งทำให้เกิดงานภูมิสถาปัตยกรรมในชั้นพื้นฐานขึ้นทั้งที่ยังไม่มีคำนี้ใช้ในสมัยนั้น จากการศึกษาพบว่าปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อและมีอิทธิพลต่อรูปแบบของงานภูมิสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 และส่งผลมาในปัจจุบันมีดังต่อไปนี้

3.1 อิทธิพลทางสภาพแวดล้อม

ประเทศไทยตั้งอยู่ในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในบริเวณพื้นที่ที่เรียกว่า “คาบสมุทรอินโดจีน” และเป็นส่วนหนึ่งของแหลมมลายู ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 511,937 ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตดังนี้ ทิศเหนือจรดประเทศพม่าและลาว ทิศตะวันออกจรดประเทศลาว กัมพูชาและอ่าวไทย ทิศตะวันตกจรดประเทศพม่าและทะเลอันดามัน ทิศใต้จรดประเทศมาเลเซีย ซึ่งดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยนี้ในทางประวัติศาสตร์นิยมเรียกกันว่า “แหลมทอง” หรือ “สุวรรณภูมิ” ส่วนที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของประเทศไทยตั้งอยู่ในเขตร้อนทางซีกโลกเหนือ ซึ่งอยู่ระหว่างเส้นศูนย์สูตรและเส้นทรอปิก ออฟ แคนเซอร์ ซึ่งจากการที่มีพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่ต่างกัันดังกล่าว ทำให้เกิดความหลากหลายของภูมิประเทศและภูมิอากาศ ซึ่งอิทธิพลทางสภาพแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อรูปแบบงานภูมิสถาปัตยกรรมสามารถแบ่งออกเป็น

3.1.1 ภูมิประเทศ

ประเทศไทยประกอบไปด้วย 6 ภาคใหญ่ๆ ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก และภาคใต้ จากการสันนิษฐานของนักโบราณคดีพื้นที่เหล่านี้แต่เดิมเป็นทะเลมาก่อน ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เพราะเป็นแหล่งของตะกอนดินและแร่ธาตุที่สำคัญต่อการเพาะปลูกทั้งหลาย ถ้าพิจารณาจากแผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศของไทยจะเห็นว่าภูมิประเทศของไทยแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะใหญ่ๆได้ดังนี้

1. **ลักษณะภูเขาและที่ราบระหว่างภูเขา** อยู่ในแถบที่ราบสูงภาคเหนือ ภาคตะวันตกโดยมีลักษณะเป็นภูเขา หุบเขา บริเวณที่สูงเหล่านี้ับเป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำลำธารหลายสายเช่น ปิง วัง ยม น่าน ซึ่งจะทำให้เกิดที่ราบดินตะกอนที่แม่น้ำไหลพามาทับถม เป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกและการตั้งถิ่นฐาน ส่วนที่ราบสูงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือนอกจากที่ราบสูงแล้วยังมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ ส่งผลให้พื้นที่หลายแห่งได้กลายเป็นหนองน้ำ มีแม่น้ำชี แม่น้ำมูลและแม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายสำคัญของภาค

2. **ลักษณะพื้นที่ราบลุ่ม** อยู่ในแถบภาคกลางประกอบด้วยแม่น้ำสายสำคัญของประเทศคือแม่น้ำเจ้าพระยา ภูมิประเทศของที่ราบภาคกลางเป็นที่ราบดินตะกอนที่หนาและกว้างขวางมากที่สุดของประเทศและเป็นแหล่งเกษตรกรรมสำคัญของประเทศ

3. ลักษณะภูเขาและที่ราบชายฝั่งทะเล จะอยู่ในแถบภาคตะวันออกเฉียงใต้กับที่ราบภูเขาและติดชายฝั่งทะเลด้านอ่าวไทย ส่วนเขตภูเขาและที่ราบชายฝั่งภาคใต้ ภูมิประเทศเขตนี้อัฒนคติเป็นคาบสมุทรแคบและยาวถูกขนาบด้วยทะเลทั้งสองด้าน คืออ่าวไทยทางด้านตะวันออกและทะเลอันดามันทางด้านตะวันตก

3.1.2 ภูมิอากาศ

ประเทศไทยมีที่ตั้งอยู่ระหว่างละติจูดที่ 53 37/ ถึง 20 27เหนือและลองจิจูดที่ 93 22/ ถึง 105 37/ตะวันออก ดังนั้นประเทศไทยจึงมีที่ตั้งอยู่ในซีกโลกเหนือทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ของภาคพื้นทวีปยูเรเชีย จากการที่ประเทศไทยมีที่ตั้งอยู่ระหว่างพื้นดินและพื้นน้ำที่กว้างขวางนี้เองจึงทำให้ประเทศไทยอยู่ใต้อิทธิพลของลมมรสุมฤดูร้อนที่พัดจากน้ำเข้าสู่ภาคพื้นทวีปและลมมรสุมฤดูหนาวที่พัดจากภาคพื้นทวีปลงสู่ทะเลอันเป็นผลให้ประเทศไทยแบ่งออกเป็น 3 ฤดู ตามลักษณะทางอุตุนิยมวิทยา ดังนี้

1. ฤดูฝนหรือฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ เริ่มตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคม จนถึงกลางเดือนตุลาคม จะมีลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้นำอากาศอุ่นพัดมาจากมหาสมุทรอินเดีย จะมีกำลังแรงขึ้นตั้งแต่เดือนกรกฎาคม โดยมีฝนตกมากเกือบทั่วทั้งประเทศ ปริมาณฝนที่ตกมากที่สุด ปกติจะอยู่ในเดือนกันยายน

2. ฤดูหนาว จะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุม ฤดูหนาว จึงทำให้มีสภาพอากาศที่แห้งแล้งและหนาวเย็นเริ่มตั้งแต่กลางเดือนตุลาคมถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งจะเป็นช่วงที่มีอากาศดีที่สุดในรอบปี

3. ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่กลางเดือนกุมภาพันธ์ ถึงกลางเดือนพฤษภาคม ช่วงนี้เป็นช่วงเปลี่ยนจากมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ อากาศเย็นและแห้งจากประเทศจีนจะพัดเข้าสู่ประเทศไทยเป็นมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ซึ่งจะมีอากาศร้อนจัดที่สุดในเดือนเมษายน

ส่วนการจำแนกประเภทอากาศตามแบบของ คอปเปน (Koppen's Classification) จำแนกประเภทของอากาศของพื้นที่บริเวณต่าง ๆ ทั่วโลก โดยใช้ลักษณะและปริมาณน้ำฝนของท้องถิ่นเป็นเกณฑ์ สำหรับประเทศไทยพื้นที่โดยทั่วไปอยู่ในลักษณะแบบ A คือลักษณะภูมิอากาศประเภทร้อนชื้น (Tropical rainy climates) เพราะอยู่ระหว่างเส้นศูนย์สูตร ซึ่งหมายถึงมีอุณหภูมิเฉลี่ยของเดือนที่หนาวที่สุดสูงกว่า 6404 องศาฟาเรนไฮต์ จะมีปริมาณน้ำฝนรายปีสูงและฝนส่วนมากเป็นฝนที่เกิดจากการพาของกระแสอากาศในทางตั้ง (Convictional Rain) และในบางแห่งเกิดจากพายุหมุนเขตร้อน (Tropical Storm) ลักษณะอากาศแบบ A แบ่งย่อยลงไปได้อีกดังนี้

1. อากาศแบบฝนเมืองร้อนตลอดปี หรืออากาศแบบป่าดงดิบ (Tropical Rainy Forest or Tropical Wet Climate - A) เป็นลักษณะภูมิอากาศที่ร้อนตลอดปีและมีฝนตก ได้แก่บริเวณทางชายฝั่งตะวันออกเฉียงใต้

2. อากาศแบบฝนเมืองร้อนเกือบตลอดปีหรืออากาศแบบมรสุมเมืองร้อน (Tropical Monsoon Climate or Intermediate between AF and AW-AM) เป็นลักษณะอากาศแบบ ฝนเมืองร้อนตลอดปีเช่นกัน แต่มีปริมาณฝนน้อยกว่า ได้แก่บริเวณชายฝั่งตะวันออก

3. อากาศแบบฝนเมืองร้อนเฉพาะฤดู หรือแบบทุ่งหญ้าเมืองร้อน (Tropical Savanna Climate or Tropical Wet and Dry Climate - AW) เป็นลักษณะอากาศที่มี ฤดูฝนและฤดูแล้งที่ยาวนานอย่างเห็นได้ชัด คือในช่วงระยะของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ระหว่างเดือนพฤษภาคม - เดือนกันยายนจะมีฝนตกตลอดฤดู แต่เมื่อถึงช่วงระยะของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างเดือน พฤศจิกายน - เดือนกุมภาพันธ์ จะมีอากาศแห้งแล้งอย่างชัดเจน รวมทั้งในช่วงผลัดเปลี่ยน ลมมรสุม โดยเฉพาะช่วงเดือนมีนาคมและเดือนเมษายน ก็จะมีลักษณะอากาศแห้งแล้งด้วย

3.1.3 พืชพรรณ

เนื่องจากสภาพภูมิอากาศประเภทร้อนชื้นมีแสงแดดมากทำให้พืชพรรณธรรมชาติเจริญเติบโตได้ตลอดปี เกิดความหลากหลายทางชีวพันธุ์ ซึ่งถือเป็นข้อได้เปรียบในเรื่องสภาพแวดล้อมที่ทำให้พืชหลากหลายชนิดดำรงอยู่ได้เป็นอย่างดี สังเกตได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำพันธุ์ต้นไม้จากต่างประเทศ มาทดลองปลูกในบ้านเราซึ่งก็ได้ผลิตผลดี บางชนิดก็สามารถปรับตัวและเจริญเติบโตเสมือนเป็นถิ่นกำเนิดของตัวเอง ยังผลให้เกิดพันธุ์ไม้ต่าง ๆ มากมาย พันธุ์ไม้พื้นเมืองส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ไม้เขตร้อนและจากพื้นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์จึงทำให้เป็นประเทศเกษตรกรรม ถ้าจะแบ่งชนิดของพืชพรรณตามสภาพแวดล้อมทางอากาศและภูมิประเทศสามารถแบ่งพืชพรรณออกเป็นในเขตรบร้อนภาคใต้ ภาคตะวันออก จะมีลักษณะเป็นป่าดงดิบชื้น จะมีป่าไม้เขี้ยวช่อมอยู่ทั้งปี พื้นที่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนมากเป็นทุ่งหญ้าและป่าโปร่งแบบป่าลัดใบ เช่น ทุ่งหญ้าและป่าแดง ป่าเต็ง ป่าร้าง เป็นต้น พื้นที่บริเวณภาคกลางจะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์มากพืชพรรณส่วนใหญ่จะเป็นพวกพืชสวน ไร่ นา

3.2 อิทธิพลทางสภาพสังคม

สภาพทางสังคมของประเทศในสมัยแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์อยู่ในรูปแบบของเศรษฐกิจพอเพียงชีพที่ดิ้นก็ย่งว่างเปล่าอยู่มาก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้นผู้คนเริ่มเข้ามาตั้งรกรากในเมืองทำให้เกิดความแออัดทุ่งร้างหลายแห่งถูกถางเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยมากขึ้น จากเศรษฐกิจพอเพียงชีพเป็นเศรษฐกิจแบบการปฏิวัติอุตสาหกรรมทำให้เมืองเกิดสภาพเสื่อมโทรมและแออัดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเอาหลักของงานภูมิสถาปัตยกรรมมาช่วยในการออกแบบบ้านเมืองเพื่อลดความแออัดของพื้นที่ เริ่มมีการคำนึงถึงสภาพแวดล้อม มีการสร้างลานโล่งและสวนสาธารณะให้กับเมือง ดังนั้นอิทธิพลทางสภาพสังคมจึงเป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่องานภูมิสถาปัตยกรรมไม่ทางตรงก็ทางอ้อม โดยสามารถแยกออกเป็นหลายปัจจัย ซึ่งในรัชกาลนี้ได้ทรงปฏิรูปการพัฒนาเมืองที่เป็นอุปสรรคในการบริหารประเทศ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นเพื่อที่จะสามารถจัดระเบียบบ้านเมืองให้ก้าวไปสู่ความเจริญตามอารยประเทศ โดยอิทธิพลทางสภาพสังคมมีหลายปัจจัยแบ่งออกเป็น

3.2.1 ศิลปวัฒนธรรม

ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากการเสด็จประพาสยุโรป เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงศิลปวัฒนธรรมและงานภูมิสถาปัตยกรรมเป็นอย่างมาก โดยการเสด็จประพาสมิวตุดูประสังค์หลักเพื่อศึกษาสภาพบ้านเมือง ขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนวิทยาการความก้าวหน้าของยุโรป ซึ่งทรงเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติเป็นอันมากโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินพระบรมราโชบายด้านการปรับปรุงประเทศเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปฏิรูปขนบธรรมเนียมประเพณีโดยการนำเอารูปแบบของชาวตะวันตกมาปรับปรุงให้เข้ากับบรรยากาศและวิถีชีวิตของคนไทยให้ดูทันสมัยกลมกลืนกับชาวต่างชาติได้ เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีและป้องกันอันตรายจากการล่าอาณานิคมของชาติมหาอำนาจ ซึ่งได้กำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ เช่น การนำความเคารพแบบฝรั่งมาใช้เป็นกุศโลบายที่จะให้ได้รับการยอมรับจากชาติมหาอำนาจต่างๆ การแต่งกายเป็นมาตรฐานของการเป็นผู้ที่เจริญแล้ว การไว้ผม การเลิกประเพณีหมอบคลาน การเลิกประเพณีโกนผมไว้ทุกข์ เครื่องเสวย แม้กระทั่งรูปแบบการสร้างพระราชวังและวังทั้งหลายในสมัยนั้น มีการนำเอาขนบธรรมเนียมฝรั่งมาใช้ในพระราชสำนักด้วย จะเห็นว่าวิถีชีวิตของคนไทยได้เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบเดิม การพัฒนาประเทศดำเนินต่อไปอย่างไม่หยุดยั้งซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นอิทธิพลที่ได้รับจากตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ เป็นที่น่าสนใจว่าอิทธิพลจากจีนที่มีต่องานภูมิสถาปัตยกรรมมีมานานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่เป็นยุคเฟื่องฟูของศิลปะจีนโดยแสดงด้วยเครื่องปั้น ดุกตาของจีนที่เข้ามาประดับตกแต่งตามพระราช

อุทยาน และวัด การนำเอาหินฟองน้ำเข้ามาตกแต่งที่เรียกว่าเขมอ เพราะได้มีการติดต่อกัน แต่มาในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ อธิพิพลของจีนเริ่มมีบทบาทน้อยลงอย่างเห็นได้ชัดแต่ไปรับทางตะวันตกมาแทน ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง

3.2.2 การเมือง

จากเหตุการณ์ที่เราต้องเสียดินแดนสิบสองจุไทยให้แก่ฝรั่งเศส เป็นพื้นที่ประมาณ 87,000 ตารางกิโลเมตร เนื่องจากสภาพภูมิประเทศไม่มีการกำหนดขอบเขตที่แน่นอน (อันเป็นเหตุให้ต้องนำหลักการกำหนดที่เข้ามาใช้ในประเทศ) เสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงซึ่งเป็นประเทศลาวส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ประมาณ 143,000 ตารางกิโลเมตร เสียดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงด้านตรงข้ามเมืองหลวงพระบาง คือเมืองมะโน ไพรและจำปาศักดิ์ ตรงข้ามปากเซ เป็นพื้นที่ประมาณ 62,500 ตารางกิโลเมตร และเสียพื้นที่ทางภาคตะวันออกของประเทศคือ พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ เป็นพื้นที่ประมาณ 51,000 ตารางกิโลเมตร เพื่อแลกกับจังหวัดตราดและจันทบุรีที่ถูกฝรั่งเศสยึดจากกรณีวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 และในสงครามมหาเอเชียบูรพาเราได้เสียดินแดนให้แก่อังกฤษ คือ ประเทศไทยเดิม เป็นพื้นที่ประมาณ 39,855 ตารางกิโลเมตร และ 4 รัฐหัวเมืองมลายู คือ รัฐกลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี (เคดาร์) และปะลิส เป็นพื้นที่ประมาณ 42,000 ตารางกิโลเมตร การเสียพื้นที่ดังกล่าวเป็นผลมาจากการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกที่ได้เข้ามายังภูมิภาคเอเชีย อันเป็นผลให้ต่อมาเราจำเป็นต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตโดยยอมให้ศาลต่างประเทศมีศาลกงสุลตัดสินความที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับของตนได้ และยอมจำกัดสิทธิการเก็บภาษีศุลกากรได้ไม่เกินร้อยละ 3 ซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งการเสียดินแดนในครั้งนั้นพระองค์ทรงเสียพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก ดังพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

“เจ็บนานนิกหน่ายนิตย์	มานะเรื่องบำรุงกาย
ส่วนจิต บ มีสบาย	ศิระกลุ่มอุราตริง
แม่หายก็พลันยาก	จะลำบากกัณฑ์พึง
ตริแต่จะถูกริ่ง	อุระรัตและอัตรา
กลัวเป็นทวิราช	บตริป้องอยู่ชยา
เสียเมืองจะนินทา	จึงจะอุคและเลยสูญฯ”

ซึ่งการปกครองประเทศในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องใช้พระปรีชาสามารถอย่างยิ่งในการปกครองประเทศอันจะเป็นประโยชน์ต่อการรักษาเอกราชของชาติ ทำให้พระองค์ทรงตั้งพระทัยที่จะพัฒนาประเทศเป็นแบบสมัยใหม่ตามชาติตะวันตกเพื่อให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ จึงเสด็จประพาสต่างประเทศเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีและผูกมิตรแก่เหล่าผู้นำมหาอำนาจในขณะนั้น ทรงรับเอาวัฒนธรรมประเพณีและการพัฒนาปรับปรุงประเทศในรูปแบบต่างๆ ตามอย่างตะวันตก มิให้ชาวต่างชาติดูถูกดูแคลนว่าเรากล้าหลังประเทศอื่นๆ จนอาจเกิดการคุกคามของชาติมหาอำนาจซึ่งกำลังแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาในเขตภูมิภาคนี้ เพื่อที่จะครอบครองให้เป็นเมืองขึ้นของตนต่อไปดังประเทศต่างๆ ที่อยู่รายล้อมในขณะนั้น

3.2.3 การปกครอง

แต่เดิมการปกครองประเทศเป็นการปกครองแบบจตุสดมภ์ คือมีการแบ่งราชการออกเป็น 2 ฝ่ายใหญ่ๆ ได้แก่ สมุหกลาโหมดูแลฝ่ายทหาร สมุหนายกดูแลฝ่ายพลเรือน โดยมีเสนาบดี 4 ฝ่ายช่วยดูแล (เวียง วัง คลัง นา) ต่อมาเมื่อมีการขยายอำนาจทำให้การบริหารมีความยุ่งยากและสับสนวุ่นวายในการปฏิบัติงาน เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 การปกครองแบบประชาธิปไตยกำลังได้รับความนิยมกันในหมู่ประเทศตะวันตกและเป็นระยะที่สยามได้มีการติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้นกว่าแต่ก่อนมีผลทำให้วัฒนธรรมและอารยธรรมต่างๆ ได้หลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศไทยอย่างรวดเร็ว ประกอบกับอิทธิพลในการแสวงหา

เมืองขึ้นของชาติตะวันตกมีผลอย่างยิ่งต่อความมั่นคงและเอกภาพของชาติ อันเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบการปกครองขนาดใหญ่ โดยทรงศึกษาาระเบียบบราชการทั้งแบบเดิมและแบบตะวันตกเป็นอย่างดี ดังนั้นจึงเริ่มปฏิรูปการบริหาร (Administrative reform) และเริ่มวางรากฐานการปกครองสมัยใหม่ในปี พ.ศ.2431 เริ่มแรกโดยการแบ่งการปกครองออกเป็นกรมต่างๆ เมื่อทดลองในระบบนี้ดีแล้วทรงเห็นว่าสามารถดำเนินการปกครองให้เป็นแบบถาวรได้ จึงโปรดฯ ให้จัดตั้งกรมเป็นการปกครองแบบกระทรวงทั้งหมด 12 กระทรวง และยกเลิกตำแหน่งสมุทกลาโหม สมุหนายกและจตุสดมภ์ออกเมื่อ พ.ศ.2435 โดยมีกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับงานนิติสถาปัตยกรรมคือกระทรวงโยธาธิการ มีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์ดิวงค์เป็นเสนาบดีคนแรก มีหน้าที่ในการออกแบบ ก่อสร้างอาคารต่างๆ ตลอดจนการตัดถนนที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้ ดังนั้นการปฏิรูปการปกครองจึงเป็นปัจจัยทางอ้อมอันเนื่องมาจากความพยายามลดความแตกต่างระหว่างความเจริญชาติตะวันตกและสยาม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาประเทศไปในทางที่ดีขึ้นเป็นอย่างมาก ประกอบกับได้ชาวต่างชาติที่มีความรู้ความสามารถในเชิงช่างเข้ามารับราชการปรับปรุงประเทศให้มีความทันสมัยมากขึ้น

ส่วนในเรื่องของความเชื่อเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยก่อนมีลักษณะเป็นระบบเทวสมมติ (Divine rights) พระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในฐานะต่าง ๆ ได้แก่ ทรงเป็นเทวราชา เป็นพระเจ้าแผ่นดินและเป็นเจ้าแห่งชีวิต อันเป็นคติการปกครองแบบขอมในลักษณะนายปกครองบ่าว (Autocratic government) ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนและพระมหากษัตริย์ได้นำเอาแบบอย่างการปกครองในสมัยสุโขทัยและอยุธยามาผสมกัน ฐานะของพระมหากษัตริย์ไม่ได้อยู่ในฐานะเทวราชาหรือสมมติเทพดังแต่ก่อน ยิ่งมีการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้วทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรมีความใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น ถึงแม้จะปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แต่มีลักษณะประชาธิปไตยแฝงอยู่ในหลายรูปแบบ เช่น พระมหากษัตริย์ทรงให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนในการดำรงชีวิตอันเป็นพระราโชบายที่จะทำให้ประเทศมีความเจริญยิ่งขึ้น ประกอบกับการปกครองที่พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของหัวตำรงฐานะสูงสุดและทรงมีพระราชอำนาจมาก ดังนั้นพระมหากษัตริย์ทรงการอันใดไม่มีผิดด้วยเหตุที่มีเสนาบดีเป็นผู้สนองพระบรมราชโองการทำให้พระราชดำริและพระราชโองการต่างๆ ต้องสำเร็จลุล่วงตรงตามพระราชสงค์ทุกประการ และระยะเวลาในการบริหารประเทศยาวนานถึง 42 ปี ซึ่งยาวนานกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นในสมัยนั้นเกิดความต่อเนื่องในการพัฒนารูปแบบบ้านเมืองเป็นรูปธรรมมากขึ้น

3.2.4 เศรษฐกิจ

ลักษณะพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสังคมสยามก่อน พ.ศ. 2398 เป็นระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเอง (Self-sufficient Economy) โดยมีการเกษตรเป็นเศรษฐกิจหลัก ประชาชนสามารถพึ่งตนเองโดยการผลิตอาหารไว้บริโภคถ้าเหลือก็จะมีการเลือกเปลี่ยนสินค้ากับถิ่นอื่นๆภายในประเทศจนถึงต่างประเทศ โดยสินค้าส่งออกที่สำคัญคือสินค้าทางการเกษตรอันได้แก่ ข้าว ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลได้ลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี พ.ศ. 2398 ด้วยเหตุผลทางการเมืองเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจและการค้าขายกับต่างประเทศหลายประการ ซึ่งการทำสนธิสัญญามีผลให้การค้าขายกับต่างประเทศเปลี่ยนแปลงไปโดยเป็นระเบียบแบบแผนมากขึ้น รัฐบาลต้องยกเลิกการค้าขายแบบผูกขาด และต้องเสียผลประโยชน์ในการเก็บภาษีอากร ทำให้ขาดรายได้ที่จะนำมาใช้จ่ายในราชการแผ่นดินเป็นอันมากในขั้นต้น แต่ต่อมารัฐบาลได้รับภาษีมากขึ้นจากการค้าขายกับต่างประเทศซึ่งได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว มีเรือกำปั่นค้าขายจากต่างประเทศเข้ามายังกรุงเทพฯ มากขึ้นมีการแลกเปลี่ยนซื้อสินค้ากันเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าภายหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงแล้วมีผลทำให้ลักษณะเศรษฐกิจเปลี่ยนไปจากเดิมคือเน้นไปเพื่อการส่งออก (เกือกุล ยืนยงอนันต์, 2520: 46-47) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยลักษณะเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกนี้ จำเป็นต้องทำการพัฒนาระบบการเกษตรแบบเดิมที่อาศัยธรรมชาติมาเป็นการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าช่วยเช่น การชลประทานเข้าช่วยในเรื่องของน้ำเข้าช่วยเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร การนำพืชเศรษฐกิจจากต่างประเทศในคราวเสด็จประพาสนามาทดลองปลูกในประเทศเพื่อหาพืช

เศรษฐกิจตัวใหม่ การตั้งสวนทดลองเพาะปลูกหรือสวนพฤกษศาสตร์เพื่อประโยชน์ต่อการปรับปรุงพืชพันธุ์และขยายพันธุ์ เศรษฐกิจที่อาจนำรายได้เข้าสู่ประเทศ เรื่องดังกล่าวอยู่ในแนวพระราชดำริและเป็นโครงการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะดำเนินการให้เป็นรูปร่าง เช่นเดียวกับที่เมืองใหญ่ๆ ในต่างประเทศและยังเป็นการสนองพระบรมราโชบายในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย เมื่อมีการพัฒนาการเกษตรเพื่อการส่งออกจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาระบบคมนาคมขนส่งเพื่อรองรับสินค้าที่ล้งไหลเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ทำให้พระองค์ต้องมีการพัฒนาปรับปรุงการคมนาคม การขนส่ง และการสื่อสาร โดยการสร้างถนน ขุดคลอง สร้างสะพาน และการพัฒนาด้านยานพาหนะต่างๆ ด้วยเช่น รถยนต์ รถไฟ รถราง เรือ เป็นต้น ซึ่งจากการพัฒนาดังกล่าวส่งผลให้เกิดการพัฒนาทางด้านที่ดินอีกทั้งเมื่อมีการติดต่อค้าขายทำให้เกิดชาวต่างประเทศได้เข้ามาอาศัยอยู่ในสยามมากขึ้น การปลูกสร้างอาคารที่พักอาศัยเริ่มเปลี่ยนแปลงจากเดิมที่เกาะกลุ่มตามแม่น้ำ คูคลองมาเป็นริมถนนทำให้เกิดการจัดสรรที่ดินแบบตารางเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของผู้มีฐานะเช่น แถวถนนสาทร ถนนสีลม เป็นต้น

3.2.5 วิวัฒนาการและเทคโนโลยี

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จต่างประเทศทั้งทวีปเอเชียและยุโรปแล้ว สิ่งหนึ่งที่สำคัญก็คือ การนำวิวัฒนาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการปรับปรุงและพัฒนาประเทศ ในปี พ.ศ. 2413 เสด็จประพาสสิงคโปร์ และชวาครั้งแรกทรงทอดพระเนตรการก่อสร้างทางรถไฟ ทำให้พระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญของรถไฟในเรื่องความรวดเร็ว สามารถบรรทุกผู้โดยสารและขนส่งสิ่งของได้ครั้งละมากๆ ทำให้ทุ่นเวลาและค่าใช้จ่ายได้จึงทรงมีพระราชดำริในการสร้างรถไฟขึ้น การสร้างอาคารบ้านเรือนที่มีความสัมพันธ์กับที่ดินได้ถูกมาใช้ในการออกแบบที่ริมถนนบ้างเมืองและเพื่อนคร นอกจากการเสด็จประพาสประเทศในเอเชียแล้ว พระองค์ได้เสด็จประพาสยุโรป 2 ครั้ง เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีและทอดพระเนตรความเจริญก้าวหน้าของประเทศต่างๆ ในยุโรป เป็นผลให้พระองค์นำวิธีการสร้างถนนโดยนำระบบตารางและรูปแบบการสร้างถนนที่มีการปลูกต้นไม้รายทางมีทางคนเดิน เป็นมาตรฐานของถนนสมัยใหม่ในสมัยนั้นมีการนำเอายานพาหนะในรูปแบบต่างๆ มาให้บริการกับประชาชนและผู้นิยมสั่งเข้ามาใช้โดยเฉพาะผู้มั่งคั่ง การพัฒนาระบบสาธารณูปโภคเกิดโรงไฟฟ้า การประปา การสื่อสารไปรษณีย์ โทรเลข ซึ่งต่อมาเป็นปัจจัยสำคัญและพื้นฐานของการดำรงชีวิตที่สะดวกสบาย การนำเอาแบบการปกครองแบบกระทรวงโดยเฉพาะกระทรวงโยธาซึ่งมีหน้าที่ในการออกแบบก่อสร้างวางผังเมืองและการจัดสรรที่ดิน เป็นต้น นอกจากนี้ในรัชกาลที่ 5 ได้ทรงจ้างชาวต่างชาติเข้ามารับราชการและพัฒนาบ้านเมือง ซึ่งรูปแบบส่วนใหญ่ได้นำลักษณะแนวความคิดการก่อสร้างและรูปแบบตามผู้ออกแบบซึ่งล้วนเป็นรูปแบบตะวันตกทั้งสิ้น

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าประสบการณ์จากการเสด็จต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาประเทศโดยการนำหลักภูมิสถาปัตยกรรมมาใช้ตลอดระยะเวลาที่เสด็จขึ้นครองราชย์ และพระองค์ทรงสนพระทัยในการเสด็จต่างประเทศ เพื่อจะได้นำมาเปรียบเทียบกับแนวทางที่พระองค์ทรงทำลงไปแล้ว ดังพระราชหัตถเลขาถึงพระยาสุรียานุวัตร ที่ 44/1138 ลงวันที่ 14 พฤศจิกายน ร.ศ. 124 ความว่า

“...แต่เมื่อเหลียวหลังไปดูการที่ล่วงมาแล้ว ว่าเราได้ทำการก่อสร้างตั้งแต่ขึ้นมาจากกองซี้เจ้าแลผู้่นฝอย จนเป็นรูปร่างได้ถึงเพียงนี้ ย่อมเป็นที่ยินดี สำราญใจเป็นอันมาก เว้นไว้แต่อย่าผลว่าพอแล้ว ซึ่งข้างเรามักจะเห็นเป็นเช่นนั้น จำจะต้องไปหาอารมณ์ภายนอกมาเทียบว่า ถึงเราจะทำได้ถึงเพียงนั้นแล้ว ยังมีผู้อื่นที่เขาทำได้กว่าเราเป็นอันมากจะต้องพยายามต่อไปราไป...”

ปัจจัยทางสังคมที่กล่าวมาแล้วเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อรูปแบบของงานภูมิสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อพัฒนาประเทศให้เกิดความสวยงามอันจะเป็นประโยชน์ต่อความเป็นอยู่ของประชาชนและการดำรงรักษาไว้ซึ่งเอกราชของชาติ การเปลี่ยนแปลงทางศิลปวัฒนธรรม การปฏิรูปการเมืองการปกครอง ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และ

การปรับปรุงประเทศด้านต่างๆ ทั้งด้านวิวัฒนาการและเทคโนโลยีจะส่งผลให้การปรับปรุงและพัฒนาประเทศตามแบบตะวันตกได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างดียิ่งขึ้น

3.3 อิทธิพลทางปรัชญา

อิทธิพลทางปรัชญาจะแสดงออกมาในรูปแบบของงานภูมิสถาปัตยกรรมโดยได้รับอิทธิพลจากศาสนา ความเชื่อต่างๆซึ่งสามารถส่งผลกระทบต่องานภูมิสถาปัตยกรรมได้ จากการศึกษาสามารถแยกปัจจัยทางปรัชญาออกเป็น 3 หัวข้อดังนี้

3.3.1 ศาสนาและความเชื่อ

ศาสนาประจำชาติคือศาสนาพุทธอันมีความเลื่อมใสและศรัทธาจากชาวพุทธในเรื่องของงานภูมิสถาปัตยกรรม โดยแสดงออกให้เห็นถึงสวนสมุนไพรที่มีอยู่ตามวัดวาอารามต่างๆ เนื่องด้วยวัดในสมัยก่อนนั้นได้เป็นสถานที่ให้ความรู้แก่บุคคลทั่วไป พระภิกษุมีความรู้ในเรื่องการรักษาโรคโดยใช้พืชสมุนไพร เพื่อนำมาประกอบเป็นยาโบราณชนิดต่างๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเราต้องทำสงครามบ่อยเพื่อรักษาแผ่นดิน ดังนั้นการปลูกว่านชนิดต่างๆ เพื่อนำมาใช้ในทางไสยศาสตร์ช่วยเรื่องคงกระพัน จึงได้มีการปลูกไว้ตามวัดโดยพระภิกษุที่มีวิชาจะเป็นผู้ปลูกเสก รวมทั้งการเล่นไม้ดัดซึ่งพระภิกษุเป็นผู้ริเริ่มในการปลูก ต่อมาภายหลังจึงเป็นที่นิยมในพระราชวังและบ้านเจ้าขุนมูลนาย เศรษฐี อีกทั้งภายในวัดหลวงได้มีการประดับประดาไปด้วยศิลปะเซรามิกของจีน นอกจากนี้ยังแสดงออกมาในรูปแบบของจิตรกรรมฝาผนังอีกด้วย ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์มีความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาก็จะมีการพระราชทานเงินเพื่อปลูกสร้างวัดซึ่งคงรูปแบบตามประเพณี แต่ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการสร้างพระอุโบสถในรูปแบบตะวันตกที่วัดนิเวศธรรมประวัติบางประอิน อันส่งผลต่อรูปแบบวัดสมัยใหม่ในเวลาต่อมา

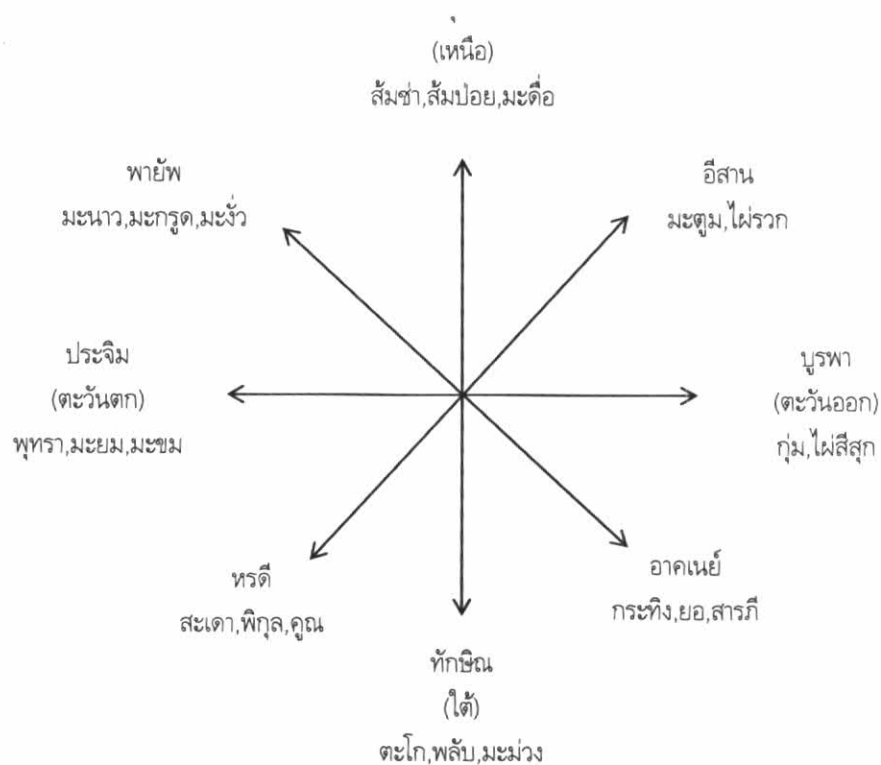
รูปภาพ 3 - 1 รูปแบบงานภูมิสถาปัตยกรรมที่แสดงออกในรูปแบบของศาสนา

ที่มา : แฟ้มภาพอินเตอร์เน็ต

รูปภาพ 3 - 2 องค์ประกอบในการตกแต่งพื้นที่บริเวณวัดส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากจีน
ที่มา : แฟ้มภาพอินเทอร์เน็ต

ส่วนความเชื่อในเรื่องการถือเคล็ดของการปลูกต้นไม้รอบบริเวณบ้านเป็นความเชื่อของคนโบราณ ซึ่งเชื่อกันว่าทิศทั้ง 8 แต่ละทิศมีต้นไม้ที่ควรปลูกตามที่บรรพบุรุษได้กำหนดไว้ ก็จะทำให้สิ่งดีงามแก่คนที่อาศัยอยู่บนเรือนั้น ทั้งชื่อที่มีความหมายเป็นสิริมงคลและช่วยในเรื่องประโยชน์ที่ได้จากต้นไม้เหล่านี้เช่น ไม้ผลใช้รับประทาน ไม้ยืนต้นปลูกทางด้านทิศใต้เพื่อช่วยบังแสงแดดในช่วงบ่ายถึงเย็นให้กับตัวบ้านได้ เป็นต้น ดังผัง 3-1 (ไชแสง สุชะวัณณะ, 2539: 147)

ผังที่ 3 - 1 การปลูกต้นไม้ประจำทิศ 8 ทิศ

ความเชื่อเรื่องการปลูกต้นไม้ในบริเวณบ้านได้มีการห้ามปลูกต้นไม้บางชนิดไว้ในบริเวณบ้าน ซึ่งมีสาเหตุมาจากไม้เหล่านั้นเป็นไม้อันต้นมีขนาดใหญ่ หากถูกพายุก็อาจจะหักโค่นลงมาทับตัวเรือนทำให้เกิดความเสียหายได้ และเป็นที่อาศัยของนกถ้าหากเป็นนกที่เชื่อว่าเป็นอัปมงคลก็จะทำให้เกิดเรื่องไม่ดี ต้นไม้บางชนิดมีอยู่อย่างดาษดื่นเมื่อต้องการใช้ก็สามารถหาได้ง่าย นำพื้นที่เหล่านี้ไปปลูกต้นไม้ที่มีประโยชน์จะมีคุณค่ามากกว่า ต้นไม้บางชนิดนิยมปลูกไว้ในวัดเท่านั้นได้แก่ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นไม้บางชนิดเช่นต้นจิว ต้นสลัดได ซึ่งเป็นไม้จำพวกกระของเพชร มีลำต้นกิ่งก้านใบเต็มไปด้วยหนามอาจทำอันตรายได้ ส่วนต้นลำไยนั้นในเวลาีดอก ดอกของมันจะส่งกลิ่นเหม็นไม่พึงปรารถนา ฉะนั้น จึงไม่เหมาะที่จะมีไม้เหล่านี้ในบริเวณบ้าน ซึ่งมีดังนี้ (ไชแสง สุชะวัฒนะ, 2539: 148-149) จะเห็นได้ว่าการปลูกต้นไม้ของคนไทยนั้นมีความเชื่อมาตั้งแต่โบราณ ส่งผลให้รูปแบบของงานภูมิสถาปัตยกรรมในเรื่องของการเลือกต้นไม้ที่ใช้ตกแต่งพระราชอุทยานและการปลูกต้นไม้ถนน ซึ่งยังคงเอกลักษณ์ไทยและความเชื่อในเรื่องการปลูกต้นไม้ประจำทิศและต้นไม้ห้ามปลูกเป็นต้น

3.3.2 สถาปัตยกรรม

สภาพบ้านเรือนของประชาชนในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ อาศัยอยู่ตามแม่น้ำลำคลองเพราะการคมนาคมหลักคือทางน้ำ จากเหตุผลดังกล่าวทำให้ลักษณะบ้านพักอาศัยเป็นแบบเรือนแพ ถ้าอาศัยอยู่บนบกก็เป็นเรือนไทยที่ออกแบบให้สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศคือเป็นเรือนชั้นเดียว สร้างด้วยไม้ ใต้ถุนโล่ง หลังคาจั่วสูง วัสดุส่วนใหญ่เป็นไม้มีการก่อสร้างแบบเรียบง่ายใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งลักษณะของบ้านจะแตกต่างกันตามฐานะ ครั้งต่อมาเมื่อมีการพัฒนาบ้านเรือนในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการสร้างถนนและวังตามแนวถนนทำให้การอยู่อาศัยเริ่มขึ้นมาบนบกมากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงทางสถาปัตยกรรมโดยนิยมสร้างที่อยู่อาศัยที่มีรูปแบบตะวันตก เริ่มมีการสร้างตึกแถวแบบสิงคโปร์ริมถนนบำรุงเมืองและถนนเฟื่องนครซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในรัชกาลที่ 5 การพัฒนาบ้านพักอาศัยให้สามารถติดต่อค้าขายได้เป็นย่านเจริญกรุง บำรุงเมือง เฟื่องนคร บางรัก สีพระยา เป็นต้น โดยมีรูปแบบเป็นอาคาร 2 ชั้น ติดต่อกันเป็นแถวยาวชั้นล่างมีทางคนเดินได้โดยตลอด แต่ภายหลังทางเดินดังกล่าวได้ถูกยกเลิกเพราะเจ้าของจับจองเป็นของตัวเอง ในสมัยรัชกาลนี้การรับเอารูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกในตอนต้นถูกถ่ายทอดผ่านพระราชวัง วัง อาคารราชการและบ้านพักอาศัยของเจ้านาย ชาวต่างชาติ เป็นต้น โดยมีรูปแบบหลากหลายตามฐานะของผู้อยู่อาศัยมีทั้งบ้านเดี่ยว ตึกแถว เรือนแถว และกิ่งพักอาศัย ก่อสร้างด้วยการก่ออิฐถือปูน รูปทรงหลังคามีทั้งจั่ว บั้นหมา มนิลา ในระยะแรกมีการนำเอาองค์ประกอบของอาคารเช่น หอคอย หลังคามุข ยอดโดม มาตกแต่งอาคารบ้านเรือนแต่เนื่องจากไม่เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศที่มีฝนตกชุกและร้อนจนหมดความนิยมในที่สุด งานสถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลจากตะวันตกอย่างมากผ่านทางช่างชาวตะวันตกมีตัวอย่างดังต่อไปนี้ สถาปัตยกรรมแบบซิโนโปรตุเกสเช่น ตึกแถว สถาปัตยกรรมแบบเรอเนซองส์ของอิตาลี เช่น พระที่นั่งอัมพรสถาน สถาปัตยกรรมแบบนีโอเรอเนซองส์ของอิตาลีเช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม สถาปัตยกรรมแบบวิกตอเรียของอังกฤษเช่น พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท สถาปัตยกรรมแบบนีโอคลาสสิคเช่น อาคารราชการของกระทรวงกลาโหม โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ศาล เป็นต้น สถาปัตยกรรมแบบกอทิก เช่น พระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ สถาปัตยกรรมแบบยูกันเนสตีลของเยอรมัน เช่น พระราชวังบ้านปืน วังวรดิศ เป็นต้น เมื่อได้รับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกแล้วก็ส่งผลมาสู่ภูมิสถาปัตยกรรมด้วย เพราะได้รับการออกแบบพื้นที่ว่างโดยรอบให้สอดคล้องกันกับอาคารและสิ่งแวดล้อมโดยรอบ ทำให้เกิดรูปแบบงานแบบตะวันตกอันได้แก่ลานโล่งหน้าบ้าน การปลูกหญ้า การจัดสวนแบบตะวันตก เป็นต้น

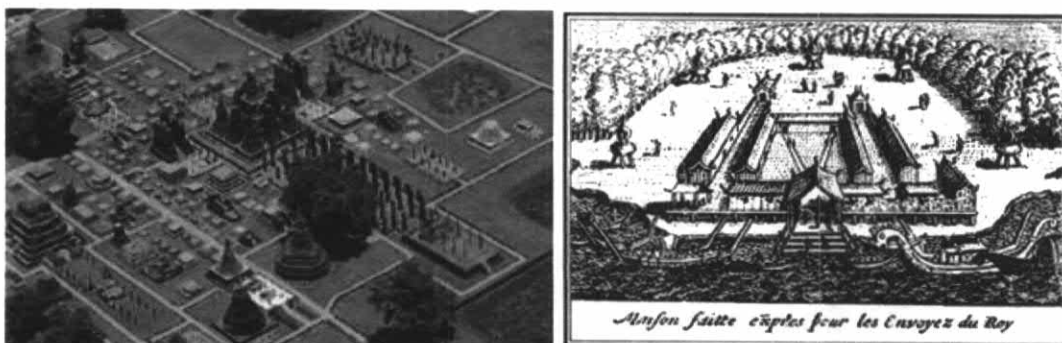

รูปภาพ 3 - 3 วังบูรพาภิรมย์ถ่ายเมื่อ พ.ศ.2489 มีรูปแบบสถาปัตยกรรม
และการวางผังอาคารที่รับอิทธิพลจากตะวันตก
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

3.3.3 ภูมิทัศน์

จากการศึกษาของศาสตราจารย์ ไชแสง ศุชะวัฒนะ ในเรื่องของสวนไทย ทำให้สามารถมองเห็นภาพรวมของวิวัฒนาการสวนไทยตั้งแต่อดีต อันส่งผลต่อภูมิทัศน์ที่เป็นรากฐานของงานภูมิสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 และต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยสามารถที่จะสรุปลักษณะภูมิทัศน์ของสวนไทยได้ดังต่อไปนี้ (อ้างอิงจาก www.thailandscap.com)

ในสมัยกรุงสุโขทัย พ.ศ. 1820-1860 มีการสร้างพระราชอุทยานสำหรับพระมหากษัตริย์โดยอยู่นอกเขตกำแพงวัง ซึ่งสอดคล้องกับวรรณคดีต่างๆ เช่น ลิลิตพระลอ (สวนขวัญของพระเพื่อนพระแพง ท้าวแสนปม สวนหลวงของเมืองไตรตรึงค์ रामเกียรติ) ซึ่งเหล่าอุทยานทั้งหลายต่างก็อยู่นอกพระราชวังหรือกำแพงเมืองทั้งสิ้น ส่วนหลักฐานที่ปรากฏความตามศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่จะสามารถทำให้เข้าใจถึงสภาพภูมิทัศน์ของเมืองสุโขทัยเดิมนั้นได้เพิ่มไปด้วยสวนพันธุ์ไม้ผลต่างๆ “ในเมืองสุโขทัยนี้ จึงชมสร้างป่าหมาก ป่าพลู หัวเมืองทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ปาลาง (ลาน) ก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างไว้ได้แก่นักกลางเมืองสุโขทัย” แสดงให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของเหล่าพืชพรรณธัญญาหารเป็นอันมาก ยังมีหลักฐานตามจารึกหลักที่ 1 ที่กล่าวถึงอีกพันธุ์ไม้ที่มีความสำคัญมากเช่นกันในสมัยสุโขทัย คือ ไม้ตาล (ตาล หรือ ตาลโตนด *Borassus Flabellifer* Linn.) ความว่า “พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัยนี้ ปลุกไม้ตาลนี้ได้สิบสี่เข้า” โดยไม้ตาลซึ่งเป็นไม้ผลประจำถิ่นเมืองไทย สันนิษฐานว่าได้พันธุ์มาจากประเทศอินเดีย ชาวอินเดียเรียกว่า “ไม้ตาละ” และเป็นไม้ที่มีความสำคัญในศาสนาพุทธ เมื่อพ่อขุนรามคำแหงทรงขยายเมืองสุโขทัยออกไปก็โปรดฯ ให้สร้างป่าตาลให้เป็นสถานที่ให้ข้าราชการและชาวบ้านชาวเมืองเข้าเฝ้าอีกด้วย ส่วนในการทำสวนไม้ผลเพราะเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญในสมัยนั้น นอกจากนี้การปลุกต้นตาลเป็นการถือเคล็ดในความหมายของอายุยืน การครองราชย์ยืนนานอันเป็นความเชื่อจากวัฒนธรรมอินเดีย ทำให้เห็นว่าสวนในสมัยสุโขทัยเน้นหนักไปในทางไม้ผลเสียส่วนใหญ่ อาจจะเนื่องมาจากเป็นพืชที่ไว้ใช้บริโภคและมีประโยชน์อย่างอื่นมากมาย นอกจากนี้ในสมัยสุโขทัยยังมีสวนน้ำที่เรียกว่า “สระตระพัง” ไว้สำหรับเก็บน้ำไว้ใช้อุปโภค บริโภค ภายในสระมีการปลุกบัวเพื่อความสวยงามแล้วยังช่วยให้น้ำสะอาด ลดการระเหยของน้ำนับเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีประโยชน์และก่อให้เกิดความสวยงามด้วย

รูปภาพ 3 - 4 รูปแบบการวางผังพระราชวังในสมัยสุโขทัย

ที่มา : www.thailandscap.com และ จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ www.rpst-digital.org

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาช่วงต้นพระราชอุทยานที่สร้างขึ้นในพระราชวังมีทั้งพันธุ์ไม้ดอกและไม้ผลปลูกประดับเช่นเดียวกับสวนในสมัยกรุงสุโขทัย ดังคำกล่าวของลาลูแบร์ชาวฝรั่งเศสได้บันทึกไว้ว่า “ตั้งแต่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นไปจนถึงนนทบุรี (ตลาดขวัญ) เป็นสวนผลไม้ขนาดใหญ่” พระราชอุทยานของพระมหากษัตริย์มักจะอยู่นอกกำแพงพระราชวังหรือนอกกำแพงเมือง อาทิ สวนหลวงสบสวรรค์ ที่อยู่นอกกำแพงพระราชวังไปทางตะวันตก มีพระราชอุทยานอีกประเภทคืออุทยานในบริเวณพระตำหนักที่ใช้เป็นที่ประทับเมื่อเสด็จประพาส การแต่งอุทยานมักขึ้นอยู่กับภูมิประเทศอันเป็นที่ตั้งของพระตำหนักเป็นสำคัญ ทั้งนี้พระราชอุทยานของพระเจ้าแผ่นดินถูกกำหนดเป็นเขตหวงห้ามไม่ให้ประชาชนทั่วไปเข้าไปได้ ไม่ปรากฏสวนสาธารณะที่สร้างสำหรับประชาชนทั่วไปในสมัยอยุธยาตอนต้น แต่ก็มีที่ว่างสาธารณะที่ประชาชนจะใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจได้ในพระนคร คือ บริเวณบึงพระราม (บึงซีซัน) ซึ่งนับว่าเป็นแหล่งน้ำที่ใหญ่ที่สุดภายในกำแพงเมืองกรุงศรีอยุธยา หากจะมีการเล่นหรือการพักผ่อนที่ต้องการพื้นที่กว้างขวางขึ้น ราษฎรก็จะออกไปสู่ทุ่งนานอกกำแพงเมืองอันเป็นพื้นที่สาธารณะที่ใช้เป็นที่ชุมนุมพบปะสังสรรค์กัน ส่วนสวนน้ำที่อยู่ใกล้พระที่นั่งศรีสรรเพชญ์เกิดจากการขุดดินมาถมทำพระที่นั่งเพราะเป็นที่ลุ่มแล้วจึงเกิดสระน้ำข้างพระที่นั่งเพื่อใช้ประโยชน์ใช้สอยด้านเก็บน้ำมากกว่าความสวยงาม

รูปภาพ 3 - 5 บรรยากาศจำลองบริเวณพระที่นั่งศรีสรรเพชญ์ที่เมืองโบราณ

ที่มา : www.rpst-digital.org

เมื่อ พ.ศ. 2199-2231 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีบันทึกของนิโคลาส แซร์แวร์ บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาในสมัยที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงสร้างราชธานีที่ลพบุรี ซึ่งพอใช้เป็นหลักฐานในการสันนิษฐานถึงงานภูมิทัศน์ที่ปรากฏในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ว่าเป็นยุคสมัยที่มีการนำเทคโนโลยีสถาปัตยกรรมยุโรปมาประยุกต์ใช้ อาทิ รูปทรงซุ้มประตู ซุ้มทางเดิน ผังอาคารในพระราชวัง ตลอดจนการล้อมรอบพระราชฐานด้วยสวน มีสวนที่สำคัญอยู่ในพระราชอุทยานบริเวณพระที่นั่งสุทลาสวรรค์ พระราชวังนารายณ์ราชนิเวศ ซึ่งจากบันทึกระบุไว้ว่าพระราชอุทยานในพระราชนิเวศน์ที่เมืองลพบุรีแห่งนี้ มีการทำเขาจำลอง มีไม้พันธุ์ไม้เขียวชอุ่ม ไม้ดอกหอมและน้ำพุ ให้ความชุ่มชื้นกับบริเวณ เหตุที่สามารถทำน้ำพุในพระราชอุทยานได้นั้นเนื่องด้วยบาทหลวงและนายช่างชาวฝรั่งเศสและชาวอิตาเลียนคงเห็นตัวอย่างมาจากยุโรปโดยเฉพาะที่วิลล่า เดสเต้ ที่เมืองทิวอลีในอิตาลี และจากพระราชวังแวร์ซายในฝรั่งเศส ประกอบกับแรงดันของน้ำประปาที่ส่งเข้ามายังตัวเมืองลพบุรีก็มีมากพอที่จะทำน้ำพุได้ด้วย นับเป็นการนำเอาเทคโนโลยีมาใช้ในการตกแต่งพระราชอุทยานที่เลียนแบบชาวตะวันตก พระราชอุทยานที่เป็นที่กล่าวถึงอย่างมากอีกแห่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ คือ “ป่าแก้ว” ซึ่งเป็นพระราชอุทยานที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงเสด็จประพาสบ่อยครั้ง ป่าแก้วนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้สนพระทัยและสร้างสวนแก้วขึ้นในพระตำหนักวังท่าพระซึ่งในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยศิลปากร

รูปภาพ 3 - 6 สภาพซากพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ในปัจจุบัน

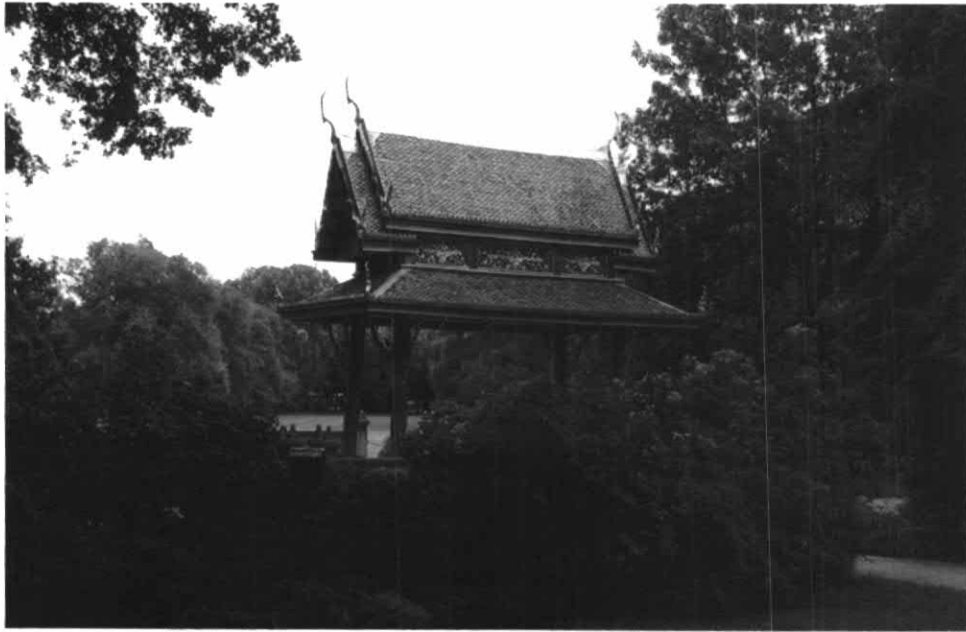
ที่มา : www.tv5.co.th

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 1 ทรงโปรดฯให้สร้างสวนในพระบรมมหาราชวังตามลักษณะของสวนในพระราชวังหลวงที่กรุงศรีอยุธยา โดยโปรดฯให้สร้างพระราชอุทยานขนาดพระมหามณเฑียรและทรงขนานนามว่า “สวนขวา” และ “สวนซ้าย” โดยลำดับ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าฯให้คณะทูตนำเครื่องบรรณาการไปถวายแก่พระเจ้ากรุงจีนตามธรรมเนียมนั้น ราชทูตที่กลับมาได้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบบรรดาเศษฐิที่เมืองปักกิ่งและเมืองกวางตุ้งกำลังนิยมขุดสระน้ำ ทำเขาปลูกต้นไม้แต่งสวน ทำกระถางเงิน กระถางทอง ออกประกวดแข่งขันกัน (กัณฐิกา ศรีอุดม, 2549: 37) จึงโปรดเกล้าฯให้พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นแจษฎาบดินทร์ฯเป็นแม่กองในการปรับปรุงสวนขวา เมื่อปี พ.ศ.2361 โดยฝังมีการขุดขยายสระน้ำให้มีขนาดใหญ่มากกว่าเดิม มีภูเขาจำลองเป็นเกาะน้อยใหญ่เรียงรายโดยมีสะพานเชื่อมถึงกันและมีเก๋งที่พัก ซึ่งนอกจากจะเป็นสวนที่มีพันธุ์ไม้ดอกและไม้ใบจำนวนมากแล้วยังทรงสร้างสวนประดับหินที่ได้รับอิทธิพลจากสวนจีนเรียกว่า “เขามอ” ที่ใช้หินฟองน้ำของเงินจำลองสภาพธรรมชาติให้มีขนาดเล็ก เป็นที่โรฐานเพื่อสำราญพระราชฤทัยอย่างยิ่ง พร้อมทั้งเพื่อการบำรุงรักษาฝีมือของช่างไทยและเป็นเป็นเครื่องแสดงบารมีแสดงความรุ่งเรืองและให้เป็นเกียรติยศแก่บ้านเมือง ต่อมาในรัชกาลที่ 3 มีพระราชนิยมในการบูรณะพระอารามต่างๆโดยโปรดฯให้สร้างเขามอในวัด เช่น ที่วัดโพธิ์ทรงตั้งใจให้เป็นศูนย์กลางของสถาบันการแพทย์แผนไทย โดยใช้พันธุ์ไม้จำพวกสมุนไพรมีเป็นหลักประดับหินแกะสลักของจีนและไทย (เป็นรูปอานพระ

ดาบส ฤๅษีตัดตน) และมีการใช้ตุ๊กตาคีลาจำหลักซึ่งมีทั้งตุ๊กตา จีน ไทย ฝรั่งเศส และรูปสัตว์ต่างๆตั้งประดับไว้ในวัดด้วย ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระที่นั่งและโรงมหาสภานในบริเวณใกล้สวนขวาซึ่งทูลกระหม่อมและยกเป็นพุทธเจดีย์สถานอารามภายในพระบรมมหาราชวังและสร้างพระราชอุทยานสราญรมย์ซึ่งทรงมีพระราชดำริว่าถ้าเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงเจริญพระราชมาขึ้นจะทรงมอบราชสมบัติและพระองค์จะเป็นพระเจ้าหลวง (ที่ปรึกษา) ประทับอยู่นอกพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นแนวความคิดที่คล้ายคลึงกับวัฒนธรรมยุโรปสมัยกลางกล่าวคือเจ้าเมืองจะอาศัยอยู่ในปราสาท ซึ่งมีลักษณะเป็นปราสาทยอดสูงสร้างอย่างมั่นคงเพื่อป้องกันข้าศึกศัตรูซึ่งมีพื้นที่จำกัด ทำให้ไม่สามารถที่จะสร้างพระราชอุทยานได้จึงจำเป็นต้องสร้างนอกกำแพงเมืองหรือนอกปราสาทแล้วมีกำแพงรายล้อมเป็นส่วนต้องห้ามและเป็นส่วนตัวซึ่งได้รับการตกแต่งเป็นอย่างดีน่ารื่นรมย์ (Pleasure Garden) โดยมีการบำรุงสวนและปลูกพันธุ์ไม้ดอกไม้มาจากต่างประเทศ

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการปรับปรุงบ้านเมืองให้สวยงาม (City Beautification) นอกจากเรื่องการจัดวางผังเมืองกรุงเทพฯ ให้มีความสวยงามร่มรื่นและเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้นแล้ว ทรงโปรดฯ ให้สร้างสวนไว้ตามพระบรมมหาราชวัง มหามณเฑียร พระราชวังและตำหนักต่างๆ อาทิ สวนลายประดิษฐ์ ณ หมู่พระตำหนักเกาะสีชัง ชลบุรี สวนลานด้านหน้าและสวนภูเขาด้านหลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พร้อมทั้งโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสวน “เขาไกรลาส” ขึ้นและสร้างเขาไกรลาสเล็กข้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเป็นลักษณะเขมอยอดเจดีย์สำหรับประกอบพิธีโสกันต์หรือพิธีการโกนจุกพระราชโอรสพระราชธิดา ในศาสนาพราหมณ์ จากรูป 3 - 7 จะสังเกตเห็นลักษณะการนำเอาพันธุ์ไม้ที่เข้ามาตกแต่งสวนไทยนั้นใช้ไม้ตัดซึ่งสามารถแสดงเอกลักษณ์และเข้ากันได้ดีกับสวนไทยเป็นอย่างมาก โดยแบ่งออกเป็นเมื่องคำ โขน แกงเลียง ซึ่งไม้ตัดนี้มีมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาแล้ว การเลี้ยงไม้ตัดต้องปลูกในกระบะด้วยเหตุที่ว่าป้องกันน้ำท่วม การบังคับการเจริญเติบโตนับเป็นองค์ประกอบสำคัญของสวนไทย นอกจากนี้ยังมีไม้กระถางที่ปลูกในกระบะหรือที่ที่ใช้เรียกฐานรองกระถางต้นไม้รูป 3 - 8 วางบนแท่นซึ่งกระถางจะบอกเล่าเรื่องราววรรณคดีหรือวิหัตว์ที่ศันซึ่งเป็นแบบจีนทั้งสิ้นเพราะว่านำเข้ามา การวางกระถางจะวางเป็นชั้นๆ เพื่อชมความงามของกระถางและไม้ที่ปลูกและการยกสูงก็เพื่อมุมมองในระดับสายตา นอกเหนือจากองค์ประกอบทางด้านต้นไม้แล้ว ลักษณะสำคัญของสวนไทยที่แสดงออกทางภูมิทัศน์คือศาลาพักร้อนเนื่องจากสภาพภูมิอากาศเป็นเมืองร้อน จึงมีการสร้างศาลานั่งพักร้อนโดยเรียกว่าพลับพลาหรือพระที่นั่งในพระราชอุทยานซึ่งหมายรวมถึงศาลาริมน้ำเพื่อรับส่งเสด็จขึ้นลงเรือและใช้เป็นที่พักผ่อนอีกด้วยดังตัวอย่างเช่น พระที่นั่งสนามจันทร์ในพระบรมมหาราชวัง พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ในพระราชวังบางปะอิน หรือในคราวที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรปพระองค์ทรงพระราชทานศาลาไทยไว้ที่สวนสาธารณะ Kurpark เมืองบาดโฮมบวร์ก (Bad Homburg) ประเทศเยอรมนี อันเป็นการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมไทยและเป็นการเจริญสัมพันธ์ไมตรีด้วย ส่วนการจัดสวนในบ้านพักอาศัยของประชาชนทั่วไปจะจัดบริเวณนอกชานที่เป็นลานโล่งโดยตกแต่งให้เป็นสวนกระถาง สวนไม้ตัด ปลูกพันธุ์ไม้ต่างๆตั้งเรียงรายอยู่ภายนอกและได้ขยายของบ้านซึ่งความสวยงามและวิถีบรรจงของการเลี้ยงต้นไม้จะขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าของบ้านเป็นหลัก ตามที่กล่าวมาแล้วแสดงให้เห็นว่า อิทธิพลต่างๆไม่ว่าจะเป็นอิทธิพลทางสภาพแวดล้อม อิทธิพลทางสังคม อิทธิพลทางศาสนาและปรัชญาเป็นปัจจัยสำคัญที่เป็นต้นเหตุของการนำเอาหลักวิชาภูมิสถาปัตยกรรมมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของการปรับปรุงประเทศให้มีความเจริญอันส่งผลกระทบต่อรูปแบบของงานภูมิสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 และต่อเนื่องมาในปัจจุบัน

¹ กระถางไม้ตัดที่สร้างในสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาในสมัยรัชกาลที่โปรดฯ ให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการหล่อรูปเทพเทวีในเรื่องสุภาสิตแต่งกระถาง ตั้งประดับไว้ภายในพระบรมมหาราชวัง โดยจะไม้ตั้งวางบนแท่นเพราะพืชน้ำท่วมและสามารถชื่นชมความงามของกระถางได้ในระดับสายตา (ไชแสง คุชชะวัฒนะ, 2539: 4-5)

รูปภาพ 3 - 7 Siamesischer Tempel ณ สวนสาธารณะ Kurpark เมืองบัตโฮมบวร์ก ประเทศเยอรมนี
ที่มา : www.wikimedia.org

รูปภาพ 3 - 8 ไม้ดัดที่ปลูกอยู่ในพระบรมมหาราชวังที่ใช้ตกแต่งหน้าพระที่นั่งในสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ